

Kvinnors deltidarbete – en fråga om rättighet eller tvång?

Debatten om gifta kvinnors deltidarbete i den svenska riksdagen 1942

Av Zara Bersbo

Inledning

Är möjlighet till deltidarbete en rättighet eller en mer eller mindre tvingande anställningsform? Detta är på intet sätt någon ny fråga i den svenska politiska debatten utan är en gammal fråga i nya kläder. Historiken kring detta ofta debatterade ämne är med dagens ögon sett något av uppochnervända världen, men ett gemensamt drag över tiden är att oavsett om man har betraktat deltidarbete som en rättighet eller som ett tvång, så har debatten varit genuskodad, d.v.s. man har både direkt och indirekt styrt debatterna om deltidarbete till att handla om kvinnor. Deltidarbete som anställningsform har aktualiserats när näringslivet krävt ökad anställningsflexibilitet eller när det har varit tal om att hjälpa föräldrar att lösa den svåra uppgiften att förena föräldraskap med förvärvsarbete. Forskning på detta område har ofta utgått från att diskussioner om deltidarbete startade på 1960-talet. En annan utgångspunkt har varit att deltidarbete är ett sätt att få ut den, på heltid, hemarbetande hustrun i förvärvsarbete och på så sätt underlätta för henne att kombinera familj och arbete för att tillfredsställa arbetsmarknadens krav på flexibel arbetskraft.¹ Denna diskussion, menar jag, startade inte alls på 1960-talet utan var en het fråga i den svenska riksdagen redan i början av 1900-talet, men återspeglade då andra samhällsintressen och behov än de som senare kom att präglade debatten på 1960-talet.

I den här artikeln har jag fokuserat på de debatter om deltidarbete som fördes i den svenska riksdagen 1942 och som sedermera kom att ligga till grund för en utredning om deltidarbete 1946.² Jag vill visa hur olika genusrelaterade argument användes och vilka bakomliggande motiv som åberopades för att motivera de olika ståndpunkterna i den här arbetspolitiska frågan. Dessa debatter i den svenska riksdagen ställde den delade synen på deltidarbete på sin spets. Var deltidarbete att betrakta som en kvinnlig rättighet eller var det ett könsbundet tvång?

Striden om deltidarbetet

Debatten om deltidarbete kom 1942 framförallt att stå emellan riksdagshögern och de socialdemokratiska kvinnorna. Debatterna fördes i både första och andra kammaren och kan betecknas som både heta och intensiva och hade föregåtts av två likalydande motioner från

1 ”Deltidarbete inom svensk detaljhandel. En genuskritisk studie av arbetstidsmönster” i *Arbetslivsrapport nr: 2004:11*, av Inger Jonsson.

2 ”Betänkande om deltidarbete i allmän tjänst m.m” avgivet av 1944 års deltidstjänstutredning *SOU 1946:71*, s. 19, 20. Debatten fortsatte 1943 genom att ytterligare två likalydande motioner ställdes, något modifierade. Motionerna ledde då till utredning.

två högermän Harald Nordenson, Elis Håstad och högerkvinnan Ebon Andersson. De ansåg att en utredning borde tillsättas för att se över möjligheterna att ge den heltidsarbetande gifta kvinnan rätt till deltidsarbete.³ Vad som tydligt utkristalliserar sig är att båda sidors argument i riksdagsdebatten var mer eller mindre påverkade av tidens särartstänkande om könen. Meningsskiljaktigheterna låg inte i problemet i sig. Den oenighet som fanns partierna emellan låg istället i hur man skulle komma tillrätta med problemet. Vad som framförallt blir tydligt är partiernas skilda syn på den genusrelaterade äktenskapliga arbetsdelningen (privat – offentlig) och könens olika förpliktelser mot samhället i stort.

Det villkorade deltidsarbetet – rättighet eller tvång?

Det gemensamma problemet hos debattörerna, oavsett partitillhörighet var att de tyckte synd om den svenska kvinnan, eller mer preciserat, *den gifta, heltidsarbetande kvinnan*. Hennes arbetsbörda ansågs vara så stor och påfrestande att något måste göras åt hennes utsatta och slitsamma situation. Motionärerna hävdade att en hustrus förvärvsarbete på heltid påverkade hennes tid, ork och kraft i hemmet, vilket fick uppenbara negativa konsekvenser för de övriga familjemedlemmarna och för samhället i stort. Det var framförallt barnen som kom i kläm när mödrarna förvärvsarbetade, hävdade motionärerna. Därför yrkade de på att de heltidsarbetande kvinnorna skulle få *rätt* till deltidsarbete. Högerens tankar om hustrus deltidsarbete bottnade inte i en vilja att få bort kvinnor från arbetsmarknaden för att ge plats åt män som tidigare varit fallet hos främst socialdemokratiska män. Istället grundades deras yrkande i en genuin tanke om kvinnans natur och s.k. naturliga roller. Heltidsarbetande hustrur skulle genom denna rättighet ges mer tid i hemmet och på så vis få möjlighet att odla sina mer naturliga uppgifter i livet.

Motionärerna ha ansett det vara av vikt att i ökad grad söka bereda de gifta kvinnorna möjlighet att ägna sig åt hemmet och framför allt åt sin uppgift som mödrar, och det är därför vi ansett det riktigt att tills vidare begränsa utredningen till att omfatta de gifta kvinnorna.⁴

Rätten till deltidsarbete skulle därmed vara ett villkorat kvinnligt privilegium. Det var inte alla kvinnors rätt till deltidsarbete det handlade om, inte ens alla gifta kvinnors rätt utan det var *den heltidsarbetande hustruns rätt* högern krävde.⁵ Elis Håstad vidgade perspektiven när han påtalade utredningens vikt även för några andra berörda instanser för att: ”tillvarataga samhällets intressen, familjens intressen, hustruns intressen och barnens intressen.”⁶

I riksdagsdebatten stod framförallt de socialdemokratiska kvinnorna eniga i sitt motstånd mot en utredning av frågan. Göta Rosén, Hulda Skoglund-Lindblom, Disa Västberg och Anna Ronnebäck protesterade och frågade sig, varför en utredning endast skulle se över de gifta kvinnornas möjlighet till deltidsarbete. De var visserligen alla överens om att den heltidsarbetande gifta kvinnans arbetsbörda var henne övermäktig men hävdade att det fanns

3 Nordenson, Harald (h), Motion 181 i FK 1942, s. 10. Likalydande med denna motion var Elis Håstad (h) och Ebon Andersson (h) motion 238 i AK 1942 i AK.

4 Protokoll FK 1942, nr:21, s. 116.

5 Protokoll FK 1942, nr:21, s. 116.

6 Håstad, protokoll AK 1942, nr:21, s. 133.

andra vägar att gå för att underlätta dessa kvinnors dubbla arbetsbörda. Göta Rosén gick i polemik mot högerens argument:

Gifta kvinnors rätt till arbete skall icke grundas på deltidarbete. [...] Ju mindre man lagstiftar och utreder för oss kvinnor, desto bättre. Vi vilja icke ha någon särställning. Vi vilja betraktas såsom jämställda med männen på detta område.⁷

De socialdemokratiska kvinnornas krav på total jämställdhet i denna fråga grundades på att de ville försvara och bibehålla kvinnors konkurrenskraft gentemot männen på arbetsmarknaden. Om deltidarbete blev gift kvinnas rättighet, om än frivilligt, skulle det innebära att en del arbetsgivare skulle undvika att anställa kvinnor oavsett civiltillstånd, menade de socialdemokratiska kvinnorna. Alla kvinnor var ju potentiella deltidarbetare.

Folkpartisten Kerstin Hesselgren var även hon emot en utredning om deltidarbete. Hon hänvisade i sitt inlägg till tidigare debatter i den svenska riksdagen där den gifta kvinnans rätt att yrkesarbeta starkt ifrågasatts. Hesselgren påtalade att det infunnit sig en rädsla hos många riksdagskvinnor att hamna i den typen av diskussion igen. Med hänvisning till en i framtiden tänkbar sämre arbetsmarknad och tidigare erfarenhet av debatter i riksdagen om gifta kvinnor och arbete var rätten till deltidarbete för henne inte självklar, trots att den skulle vara frivillig. ”Åtminstone vi kvinnor känna mycket väl till den oerhört starka opinion som trycker på, även om det heter, att det är en frivillig sak.”⁸ Frivilligheten kunde för kvinnors del vid sämre tider leda till ett indirekt tvång att arbeta deltid, menade Hesselgren. Kvinnors möjligheter till egen försörjning sig skulle återigen kunna bli en konjunkturfråga, och i den typ av riksdagsdebatt ville Hesselgren inte hamna igen.⁹

Heltid eller deltidarbete – en befolknings- eller konjunkturfråga?

Högern påstod att det låga födelsetalet i Sverige hängde ihop med det allt högre antalet gifta heltidsarbetande kvinnor. En utredning i frågan var därför, enligt motionärerna och andra i riksdagen som var för en utredning, inte endast avsedd att se till kvinnans och familjens bästa utan den skulle även utreda förslag som såg till samhällets bästa. Den gifta kvinnans rätt till deltidarbete användes flitigt i högerens argumentation som lösning på krisen i befolkningsfrågan. Högermannen M.S. Ljungberg konkretiserar problemets vidd i ett inlägg i andra kammaren.

Barnantalet har visat sig vara minst i familjer, där hustrun ägnar sig åt förvärvsarbete i full utsträckning. Det är rätt naturligt att så är fallet. Men den omfattning, som dylikt förvärvsarbete numera tagit, särskilt i städerna, är detta ett mycket allvarligt faktum. Det bidrager i hög grad till att befolkningstillväxten inom vårt folk är av så klen numerär. Erfarenheten har visat, att denna

7 Rosén, Göta (s), inlägg i debatten i AK 1942, nr:21, s. 139. Sammanlagt satt 20 kvinnor i den svenska riksdagen 1942, samtliga i AK. Kerstin Hesselgren representerade fp, Ebon Andersson högern och resterande 18 kvinnor var socialdemokrater, se Norrbin, Camilla, 2004, *Från isolering till integrering. En kollektivbiografisk studie över de kvinnliga riksdagsledamöterna under tvåkammarriksdagens tid 1922-1970*. s. 78, 158.

8 Hesselgren, Kerstin, inlägg i debatten i AK 1942, nr:21, s. 141.

9 Tidigare debatter i den svenska riksdagen som lett till en säkrare arbetsmarknad för kvinnor var t.ex. om behörighetslagen (1926) och lag om förbud att avskeda gravid eller gift kvinna (1938).

begränsning i barnantalet i långt mindre grad förekommer, när hustruns förvärvsarbete inskränker sig till deltidarbete.¹⁰

En hustru minskade arbetstid skulle alltså enligt högern frigöra henne så att hon kunde prioritera att föda och uppfostra fler barn, både för sitt eget och samhällets bästa.

Socialdemokraternas argument för att avslå högerns begäran om utredning var framförallt arbetsmarknadspolitiska. Då högern genom deltidarbete ville få den heltidsarbetande hustrun att förvärvsarbete mindre för att föda fler barn, så hänvisade även socialdemokraterna till den rådande befolkningsproblematiken, men med en annan logik: Det var inte de av högern planerade barnen som skulle täcka upp ett framtida arbetskraftsbehov, utan det skulle kvinnorna själva göra. Att presentera en ny arbetsform som ytterligare minskade antalet kvinnor på arbetsmarknaden samtidigt som en högkonjunktur närmade sig med stormsteg var inte logisk, enligt Fridolf Thapper: ”Vårt befolkningspolitiska läge är eller blir inom vissa år sådant, att samhället på ett helt annat sätt än för närvarande måste tillgodogöra sig befintlig arbetskraft, således även gifta kvinnors.”¹¹ Fler gifta kvinnor skulle enligt Thapper behövas på den svenska arbetsmarknaden i framtiden, inte färre. Högern var inte heller främmande för denna idé men hävdade att det fanns ytterligare aspekter att ta hänsyn till i denna fråga:

Man skall försöka anpassa den kvinnliga arbetskraftens arbete efter den moderna tidens fordringar och göra det på sådant sätt, att man gör rättvisa åt de befolkningspolitiska och familjeekonomiska eller familjesociala synpunkterna och detta utan att utöva något tvång eller göra något intrång på frihet.¹²

Efter hänsynstagande till samhällets behov av barn, den egna familjens ekonomi och barnens bästa skulle hustrun således fritt få välja förvärvsarbete på deltid eller heltid. Med hänvisning till Kerstin Hesselgrens uttalande om det fria valets indirekta tvång kan frivilligheten i detta fall nog diskuteras.

Hustrus heltidsarbete – kvinnofälla eller jämställdhetsbarometer?

I positiva ordalag påtalade M.S. Ljungberg (h) att kvinnors rätt till deltidarbete var en självklar konsekvens av ett modernt samhälle där kvinnor faktiskt arbetade. Ändå stod hustruns ofrånkomliga och ovärderliga arbetsinsats i hemmet i motsatsrelation till förvärvsarbete på heltid, och de olika arbetsinsatserna var enligt Ljungberg inte förenliga utan mycket svåra att kombinera, speciellt för vissa hustrur.

Möjligheter till deltidarbete i större omfattning än för närvarande skulle underlätta för den gifta kvinnan att förena uppgifterna i hemmet med yrkesarbetet utan att för den skull i samma grad som nu löpa risken att slita ut sig, ett öde som drabbar många kvinnor och då naturligtvis särskilt i de ekonomiskt sämst ställda samhällsskikten.¹³

10 Ljungberg, M.S, (h)Protokoll AK 1942, nr:21, s. 130.

11 Protokoll AK 1942, nr:21, s. 131.

12 Håstads (h) inlägg i debatten i AK 1942, nr:21, s. 133.

13 Protokoll AK 1942, nr:21, s. 128. I detta debattinlägg instämde herr Andersson i Gisselås.

Det var för högern självklart att det var graden av förvärvsarbete som skulle minskas och inte hemarbetets omfattning. Den gifta kvinnans heltidsarbete var enligt högern att betrakta som något vi idag skulle omnämna som en kvinnofälla.

De socialdemokratiska kvinnornas argumentation var den motsatta. Det var arbetet i hemmet som skulle underlättas och inte kvinnans grad av betalt arbete. De hade flera förslag som var tämligen revolutionerande för sin tid.

Det skulle behövas fler och ändamålsenliga barnkrubbor, lekstugor och sommarkolonier – dit yrkesarbetande och hemarbetande mödrar kunde få lämna in sina barn vid behov. En lösning endast av denna fråga skulle frigöra en väldig fond av kvinnlig arbetskraft och betyda en oerhörd lättnad i mödrars och familjernas bekymmer.¹⁴

Socialdemokraten Anna Ronnebäck gav sig in i debatten med liv och lust och ifrågasatte även hon högern och hävdade en hustrus självklara rätt till betalt arbete. Hon förde ett logiskt resonemang om hur man skulle kunna underlätta den gifta heltidsarbetande kvinnas arbetsbörda:

Hur [kan man] – såsom nu allmänt tycks ske – begära att en gift kvinna med heltidsarbete utom hemmet jämsides därmed också skall kunna sköta hemmet? Har hon själv åtta timmars arbetsdag utom hemmet, måste hon ha en arbetskraft anställd för arbetet i hemmet.¹⁵

Den dagsaktuella pigdebatten hade därmed startat. En anställd hushållerska skulle underlätta hustruns arbetsbörda och därmed möjliggöra hennes arbete utanför hemmet. Ett steg längre gick Ronnebäck när hon gav ett revolutionerande förslag på hur den jämställda äktenskapliga relationen skulle uppnås.

Jag anser, att ansvaret för hem och barn skall vara delat och inte helt läggas på den kvinnliga parten. Även mannen har sin del i ansvaret för barnens fostran och för att andan och miljön i hemmet bli sådan, som den bör vara. Är det en riktig karl, så tar han sin del av ansvaret, och om båda parterna ha yrkesarbete, betyder det att de hjälpa varandra med förekommande sysslor i hemmet.¹⁶

För första och enda gången i denna debatt nämndes här mannen, den förvärvsarbetande äkta maken som tänkbar kandidat för att underlätta hustruns dubbla arbetsbördor. Ronnebäck revolutionerande förslag gick stick i stäv med övriga debattörers grundsyn på genusarbetsdelningen i äktenskapet. Den jämställda äktenskapliga relationen som lösning på den dubbelarbetande hustruns arbetsbörda ansågs troligtvis av de allra flesta inblandade i denna debatt varken vara en tänkbar eller realiserbar lösning. Den kanske helt enkelt inte låg i tiden.

Var står vi idag?

Vad dessa debatter med tydlighet visar är att det privata var att betrakta som politik och att tro och tankar om genus påverkar politiska beslut. Debatterna om deltidarbete 1942 synliggör

¹⁴ Västberg, Disa, inlägg i debatten i AK 1942, nr: 21, s. 143. I ett yttrande från både medicinalstyrelsen och socialstyrelsen i deltidarbetsutredningen 1944 avvisades daghemmen som lösning på problemet med hänvisning till smittorisk (medicinska skäl) och att tiden med moder inte gick att ersätta med annan person (sociala skäl). *Deltidsarbetsutredningen 1944 SOU 1946:71*, s. 35.

¹⁵ Ronnebäck, Anna, inlägg i debatten i AK 1942, nr: 21, s. 145.

¹⁶ Ronnebäck, Anna, inlägg i debatten i AK 1942, nr: 21, s. 146.

jämställdhetsfrågornas historiska och genom åren ständigt återkommande ideologiska motsättning och fråga: Är det en art eller en gradskillnad mellan kvinna och man? Om politiker i sina jämställdhetssträvande utgår ifrån att det föreligger en artskillnad som i sin tur ligger till grund för en naturlig, biologiskt anpassad genusarbetsdelning i äktenskapet eller relationen, där kvinnan tar huvudansvar för hem och barn, medan mannen är den huvudsaklige familjeförsörjaren, så måste deltidsarbete även idag vara att betrakta som en kvinnlig rättighet. Om politikernas jämställdhetssträvanden istället utgår ifrån att det föreligger en gradskillnad mellan könen och att den enskilda individens ekonomiska självständighet är själva grunden för jämställdhetsarbetet, ja då är deltidsarbetet även idag att betrakta som en kvinnofälla. Jämställdhetsdebatten står alltså i mångt och mycket fortfarande och stampar kring oenighet i grundfrågan, vilken omfattning könens olikheter egentligen har och framförallt, hur mycket denna skillnad ska få inverka på hustru och mans ekonomiska förutsättningar i livet.

Trots att den svenska arbetslagstiftningen idag är formellt jämställd och utgår ifrån att det föreligger en gradskillnad mellan könen så finns det en reell verklighet som har sin utgångspunkt i att det existerar en artskillnad. De socialdemokratiska kvinnorna var redan 1942 medvetna om hur arbetsrelaterad s.k. frivillighet reellt kunde avkodas av arbetsgivare och vilka konsekvenser detta i så fall skulle kunna medföra för kvinnornas ekonomiska självständighet. I dagens jämställda Sverige slutar cirka 50 procent av alla äktenskap med skilsmässa, äktenskap som enligt lagstiftningen förutsätts vara ekonomiskt jämställda. Därför är det enligt min mening än viktigare att synliggöra den äktenskapliga genusarbetsdelningens ekonomiska pris som även idag gömmer sig under ett frivillighetens duntäcke. Ett genuskodat dilemma vars pris inte blir synlig förrän brist på kärlek eller döden skiljer makarna åt.